

Հ-98

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՌԵՎԻՍԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

ՏԻԳՐԱՆ ՌՈՒԲԵՆԻ ԵՓՐԵՍՅԱՆ

ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՒԹԻՒՄ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՆՈՐ ՀԱՐԱՑՈՒՅԹԻ ՉԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ
ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ (17-րդ դարի ԿԵՍ - 19-րդ դարի ՍԿԻՖԲ)

Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն, միջազգային հարաբերություններ»
մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման առենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

Այդեմախոսության թեման հաստատվել է՝ Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական դեկանակար՝

պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Ա. Ստեփանյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պ.զ.դ. Գ. Ս. Խուլինյան

պ.գ.թ., դոցենտ Ա. Ս. Գասպարյան

Արածանիք կազմակերպություն՝

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական
աւտոկան մանկավարժական հաճախարան

Աւելնախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2017 թ. հունիսի 2-ին, ժամը 14:00-ին, «ՀԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀԲՈՀ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն, միջազգային հարաբերություններ» մասնակիության խորհրդում (Խաղող՝ 2019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ապենախսությանը կարելի է ծանրաբանալ ՀՀ գումարացիության հիմնահուսափ գրադարանում:

Սեղմագիրն առաջպատճեց է 2017 թ. ապրիլի 28-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

10

պատմական գիտությունների թեկնածու,
գ. Ա. Մարգարյան

ԱՏԵԼԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԴՐԱՍ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Արդի աշխարհակարգի ձևավորումը մեկնարկել է հարցում 1648 թ. Վեստֆալյան պայմանագրերի, որով շահագրգիռ այտուցուները կնքեցին ոչ թե հերթական խաղաղությունը, այլ ճշակեցին համակեցուքային նորմերի և հարաբերությունների ու հարացուցյաց: Պատճական հեռանկարում Վեստֆալյան խաղաղությունը ուժենաց Քրիստոնեական աշխարհի դեպի արդիական Եվրոպա անցումը: Այս անցումը տեսականացվեց հոլանդացի խոչը ծնածքը Հուգ Գրոտիուսի (1583-1645 թ.) կողմից, ով պարարացներեն համարվում է արդի միջազգային հրավունքի և հարաբերությունների համակարգի ձարտարապես և գաղափարախոսը: Հասկապես այժմեական և կարևոր է նաև Եվրոպայի միասնության հիմնավունդին անդրադարձը: Հընթաց արդի պատմության Եվրոպայի միասնության գաղափարն անցել է զարգացման ուրուս ձանապարհ, ինչն արտահայտվել է զանազան նախագծերում:

Արևմտյան քրիստոնեական աշխարհի կարույցի ապամիասնականացման և երկու կենտրոնական հաստատությունների՝ պապականության ու կայսրության խարիսխան պայմաններում գրութիւսը զարգացրեց Եվրոպական աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացուցը՝ ծևակերպիկ վիճակիչան ազգերի հանրույթը» հղացքը: Այս է՝ ինքնիշխան պետությունները մինյանց հարաբերություններում կապակցված են ընդհանուր հաճակեցական նորմերով և կազմում են մեկ միասնություն: Ըստ այդ, մի կողմից պետությունները համարփում էին ինքնիշխան և ենթակա չեն կենտրոնական վերաբետական իշխանության: Մյուս կողմից նրանք դուրս էին բերվում «բնական վիճակից»՝ նաև կազմելով «մարդկության մեջ համարենքին» (առաջ օղոաստան համար շեղություն): Այս կերպ առանց կենտրոնական հաստատությունների՝ պետությունները, ժողովուրդներն ու նրանց կարավարությունները կարող էին միասին կազմել «հասարակություն առանց կառավարության»: Սեր ոփտարքմանք Գրութիոն իր «ազգերի հասարակություն» հղացքի շրջանակներում նկատի ուներ առաջին հերթին Եվրոպան և նրա միավորման հեռանկարները: Վերջին գրեթե չորս հարյուրամյակների ընթացքում ունենալով իրենց տարբեր դրսնորումները և ենթարկվելով կերպակիոնությունների, Գրութիուսան տեսական ծաշկումները շարունակում են ընթացանական իմեւ ժամանակակից աշխարհակարգի համար:

Կետիքայն պայմանագրերով ձևադրված արդի աշխարհակարգը մի քանի կերպափոխություններ է ապել, որոնցից յուրաքանչյուրը խոշոր ռազմական կամ սոցիալական ցնցումների հետևանք էր: Այդպիսի խոշոր ցնցում էր Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը և նապոլեոնյան պատրազմները: Իրեւ հաճախարհային պատրության ամենավայր դերակատարներից Ն. Բոնապարտը (1769-1821 թ.) գրավել է բազմաթիվ հետազոտողների ուշադրությունը: «Ետազոտությունների մի մեծ հատված վերաբերվում է նապոլեոնյան պատրազմներին և նվաճումներին: Մեկ այլ նշանակայի հատված նվիրված է նրա ամձին ռազմական-քաղաքական գործիք և կայսր: Այդուհանեղեւ թիս ուշադրություն է դարձված, մեր կարծիքով, ժամանակաշրջանի ամենաառանցքային խնդիրներից մեկի՝ Եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան քաղաքականությանը և Եվրոպական միության մասին Նապոլեոնի ըմբռնումներին: Համեմատաբ նվազ ուշադրության է արժանացել նաև նապոլեոնյան ժամանակաշրջանի մեկ այլ կենտրոնական խնդիր՝ Ֆրանսիական հեղափոխության արտօնանան միջոցով Եվրոպայի ընդհանուր կերպափոխության, հասարակական նորացման և արդիականացման հարցը: Հանգանաք, որը մեր համոզմանց անհրաժեշտ էր Եվրոպայի միասնականացման և Եվրոպական ազգերի ընտանիքի գողակարների ձևակրթման տեսանկյունից: Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանում էր, որ Ֆրանսիական հեղափոխությունից ծնված նոր քաղաքական հանրություն փորձեց տարածել առաջնաքայլ:

բաղաքակրթության մասին իր իդեալները եվրոպական աշխարհամասի տարրեր հասուածներում: Նապոլեոնի բարեփոխումները եվրոպական մասշտաբով դարձան արդիության խոշորագոյն խարանը: Այլորեմ՝ Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում նշանավորեց անցումը իին կարգերից արդիություն: Քաղաքական փոփոխությունները և նոր հարացոյցի վարչական արդիականացումը «ֆրանսիական ուղիղություն» Եվրոպայի կերպափոխության ասահարյաններից էր: Ֆրանսիացիների կայսրը ծզուում էր ստեղծել Ֆրանսիայի պատկերով նորացված և ֆրանսիացիների գերիշխանության շրջանակներում միասնականացած Եվրոպա: Եվրոպական տարրեր երկրներում հաստատված նապոլեոնյան վարչախմբերի խնդիրն էր համոզել իրենց կառավարման տակ հայտնված ժողովուրդների միասնականացման և ընդօրինակելի ասոցիացիայի օգուտներն ու առավելությունները ֆրանսիական հարացոյցի գերազանցության ցուցադրմանը: Այս գործնաբացը բացառությամբ առանձին երկրների (Իսպանիա, Պորտուգալիա և Նեապոլ) հիմնականում խաղաղ էր ընթանում կախված ժողովուրդների ակտիվ փոխորժակցության կամ հանգործակցության աստիճանից: Ավելին, Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում կարևորագոյն նշանակություն ունեցավ նաև ազգերի ինքնորոշման հրավունքի գաղափարական ճանաչման տեսամնկյունից: Ըստ այդ, փորձ է կատարվում հատուկ համադրությամբ մեկտեղի ֆրանսիացիների գերիշխանության և ֆրանսիական հարացոյցի կիրարկան փորձառությունները ողջ Եվրոպայում:

Ներկա աշխատանքում փորձ է արվել ուրվագետ ազգերի ինքնորոշման և Եվրոպական աշխարհակարգի հարացոյցների պատմությունը Վեստֆալյան պայմանագրերից ընդհուպ Հելվետիկի եղանակից ակտը: Տեսական իհմը ենք ընդունել աշխարհակարգի վերաբերյալ Գրոտիուսի հիացքները, որոնք իհմեն ենքան իրեն որ աշխարհակարգի հարացոյց: Մեր մեկնակետը պատմական կարգ (historical օրեր) հասկացությունն է, որը պարագում է ինչպես ներհասարակական, այնպես էլ միջահասարակական հարաբերությունների համայիրը:

ԱՏԵՆԱԱՍՈՒԹՅԱՑԱՅ ԺԱՄԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱԿԱՆԱՆԵՐԸ: Աստենայսության ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է երեք տարրեր պատմական հարացություններ: Նախ ընդության ենք առել միջնադարյան Եվրոպայի պատմական կարգից անցումը արդի ինքնիշխան պետությունների Վեստֆալյան համակարգին: Ապա ուսումնասիրել ենք Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացոյցի ինքնական միտունները և դրան կատեցումը Վիեննայի եղանակից կարգավորումներով: Այնուհետև հանակողմանիորեն ուսումնասիրել և վեր ենք լուծել Գրոտիուսի տեսությունը Եվրոպայի արդի պատմության համատեքսուում: 20-րդ դարում Եվրոպական պատմական կարգի համաշխարհայինացմանը և հետագա կերպափոխումներին անդրադարձել ենք գիտաթեման ամբողջացնելու նպատակով:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՐԿԱՆ: Ըստ նշված շրջափուլերի՝ որոշարկվել է հետազոտության առարկան, որի շրջանակներում ուսումնասիրվել են նոր ծևառվոր աշխարհակարգի իմնարար սկզբունքներն ու հարացոյցները, որոնց իմբռով համակողմանիորեն լուսաբանվել են Գրոտիուսի տեսության շրջանակները:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՍԴԻՐՄԵՐԸ: Աստենայսության նպատակն է ինքնիշխան ազգերի հասարակության Գրոտիուսան հիացքի համակարգային կիրարկան Վեստֆալյան, Նապոլեոնյան և Վիեննայի փորձի համայիր վերլուծությամբ ուսումնասիրել Եվրոպայի միասնականացման տեսակաները, ներկայացնել ազգային ինքնիշխանության և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ծևառվորումը և զարգացումը: Ըստ այդ, աշխատանքում առաջ են քաշվել հետևյալ խնդիրները.

- դիմարկել ինքնիշխանության փոխանցման գործընթացը վերազգային հաստատություններից՝ պապականությունից և կայսրությունից, դեպի ներք և անդրագգային ֆեռդալական ու քաղաքացիական միավորներից դեպի վերև պետություններին,
- ներկայացնել Եվրոպայում իրավահակասար և ինքնիշխան պետությունների համագոյացության Վեստֆալյան համակարգը,
- ուսումնասիրել քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի ձանաշման ակտերը Վեստֆալյան խաղաղությամբ ու դասն պատմական նշանակությունը,
- վերլուծել և մեկնաբանել Եվրոպական հավասարակշռության հեացքը և պետությունների ինքնորոշման իրավունքը (ըստ Ուտրեխտյան խաղաղության),
- համեմատականորեն վերլուծել քացարձակասետության և ազգ-պետության ձևակորման իմանական փուլերը լուսավորական մտքի համատեքստում,
- գնահատել Հուգո Գրոտիուսի գաղափարների ազդեցությունը լուսավորության դարաշրջանի մտածողների վրա,
- գնահատել Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության և Նապոլեոնի դերը ազգերի ինքնորոշման իրավունքի և ազգային ինքնիշխանության գաղափարների տարածման ու ամրապնդման գործում,
- վեր հանել և ուսումնասիրել Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացոյց և Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի տեսպականը,
- համակողմանիորեն հետազոտել միջազգային հանրության կամ ինքնիշխան ազգերի հանրույթի և Եվրոպայի միտույան պահին Գրոտիուսի գաղափարները,
- ցոյց տալ, որ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի գաղափարն առկա առկա և գրոտիուսի մոտ և ուրվագետ ու մեկնաբանել ինքնորոշման իրավունքի ձևակորման պատմությունը մինչև 1975 թ. Հելվետիկի եղանակից ակտը:

Առանձին ուշադրություն է հատկացվել Հուգո Գրոտիուսի տեսական մտքին և նոր աշխարհակարգի հեացքին: Այնուհետև, նորածողի աշաջադրած հեացքների, մերոդների, հայեցակարգերի ու հարացոյցների կիրարկանմբ նոր լոյսի ներդ ներկայացրել ազգերի կամ կազմակերպված քաղաքական համայնքների ինքնիշխանության և ինքնորոշման իննային փուլը գործածական է Արցախյան հակամարտության կապակցությամբ: Մեր դիտարկմանը՝ Արցախյան հակամահացը ոչ միայն միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության, այլև համաշխարհային պատմության հարց է: Թերև առ սա ստումնասիրման միանգամացն այլ առարկա է և դրու է տույն աշխատանքի նպատակային շրջանակներից:

ԱՏԵՆԱԱՍՈՒԹՅԱՑԱՅ ՄԵԹՈԴՆԱԿԱՆ ՀՐՄՔԸ: Աստենայսությունը գրվել է պատմաքննական և պատմահամարտական վերլուծության մեթոդների կիրարմամբ՝ դրանց հալորդերով մեկնաբանական բնույթ: Պատմաքննական մեթոդի դիտանկյունից ներկայացվում են խնդրո առարկայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող հարացոյցները և հայեցակարգերը որպես տեսական նշանակություն ունեցող գիտանմիջիները: Այս ամենը մեզ թոյ է տվել տրամաբանական ըննության ենթարկել աշխարհակարգի հիմնական հաստատությունների, հիմնարար սկզբունքների, հացաքնների և տեսական ավանդույթների ծևառվածքն ու կիրարկան գործընթացը, ինչպես նաև արդի պատմության հելովույթում համակողմանի ըննության ենթարկել աշխարհակարգի վերաբերյալ Հուգո Գրոտիուսի և 16-19-րդ դարերի Եվրոպացի այլ մտածողների հիմնարար հեացքներն ու տեսական ավանդույթները: Իսկ գիտահամարդության մեթոդի կիրարմանը հնարավոր է դառնում ի մի բերել գիտաթեմայի պատմական մեկնաբանության ընդհանրական սկզբունքներն ու արդյունքները:

Աշխատանքի ընթացքում կարևորվել է նաև միջգիտակարգային մոտեցումը, որի արդյունքում մի շաբ եղանակում դիտարկվել են նաև միջազգային հարաբերությունների, աշխարհաքաղաքանության, քաղաքագիտության, քաղաքական տնտեսագիտության, ինաստավիրության, ընկերաբանության և միջազգային իրավունքի հարթություններում։ Արդյունքում միջազգային հարաբերությունները դիտարկում ենք իրեն հաճաշխարհային պատմության կայացման արդյունական միջավայր։

ԱՏԵՆԱՄՈՒՍԻԹՅԱՆ ԿԻՐԱԾԱԿԱՆ ՆԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ստացված հետազոտական արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես պատմության և պատմության տեսության, այնպես էլ ինաստավիրության, դիվանագիտության, միջազգային հարաբերությունների և աշխարհաքաղաքականության բնագավառներում։ Դասեր կարող են օգտագործվել բուհական ընդհանուր և մասնագիտական դասընթացների պատրաստման համար։

ԱՏԵՆԱՄՈՒՍԻԹՅԱՆ ՓՈՐՎԱՅՐԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսության թեման հաստատվել է ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի խորհրդում։ Ատենախոսությունը քննարկվել և պաշտպանության է երաշխավորվել ԵՊՀ Հաճաշխարհային պատմության ամբիոնի կողմից։ Ատենախոսության հիմնադրույթը հրապարակվել են հերիխակի թվու յոթ գիտական հոդվածներում։

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՄԱԶՐԱՆԱՔՑՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՍԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսությունը գրված է հայերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն և ռուսերեն լեզուներով հրապարակված տարարնոյս սկզբնադրյութների և գիտական հետազոտությունների հիմն վրա։ Ներկա աստենախոսության համար արանցքային սկզբնադրյութների դրագու առաջին հերին հարկ է առանձնացնել Հուգո Գրոտիուսի աշխատությունները։ «Եղինակի հիմնարար աշխատություն»՝ «Պատերազմի և Հասաղության իրավունք» (De Jure Belli ac Pacis, 1625)¹, հրատարակվել է 1625 թ. Փարիզում։ Գրի հրատարակումը ազգերի իրավունքի և գաղափարների հաճաշխարհային պատմության մեջ նշանակող նոր դրաշրջան՝ ստեղծելով համեմունքական սկզբունքների համակարգ և ուրագծելով հերիխական տիրակալների ու ազգերի խաղաղ հաճակեցության և ընդհանուր համաձայնության ուղիներու։ «Պատերազմի և խաղաղության իրավունք» գրվեց Երեսնայա պատերազմի ընթացքում, եթե «Քրիստոնեական աշխարհի» ապամիանականացումն այլև իրողություն էր և չկար վերազգային հիմնանություն։ Գրոտիուսը ելք տեսավ համակեցության ընդհանուր սկզբունքների շուրջ փոխզիջման մեջ։ Համաեվրոպական պատերազմի և ընդհանուր ավերման պայմաններուն Գրոտիուսը նկատեց, որ Եվրոպան շարունակում է պահպանել նեկ ընդհանուր կապ, ին նախկին միության հետոց «մարդկային միտքը»։

Սույն ատենախոսության համար իրեն սկզբնադրյուր Գրոտիուսի աշխատություններից առանձնակի արժեք ունի նաև «Ազատ ծով» (Mare Liberum, 1608)² տրամախոսությունը։ «Ազատ ծով» աշխատությունը դարձավ Գրոտիուսի կողմից առաջին համակարգված տրակտատը ազգերի իրավունքի վերաբերյալ։

¹ Grotius H. (1625), *The Rights of War and Peace, Including The Law of Nature and of Nations*. Translated from the original Latin of Grotius with notes and illustrations by A. C. Campbell, with an introduction by David J. Hill. Adamant Media Corporation, Elibron Classics, 2005 (This Elibron Classics Replica Edition is an unabridged facsimile of the edition - Washington & London: M. Walter Dunne, 1901).

² Grotius H. (1608), *The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*. Translated with A Revision of the Latin Text of 1688 by Ralph Van Deman Magoffin, Edited with an Introductory Note by James Brown Scott. New York: Oxford University Press, 1916 (This is version 1.0 of the Frelock Book Series edition, Oslo: 2008). Grotius H., *Commentary on the Law of Prize and Booty*. Edited and with an Introduction by Martine Julia van Ittersum (The text of this edition is a reprint of the translation of *De Jure Praedae* by Gwladys L. Williams originally published by the Carnegie Endowment for International Peace: Oxford: Clarendon Press, 1950). Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 2006.

Պետական և ազգային ինքնիշխանության, հարատև խաղաղության, ազգերի համագործակցության, Եվրոպայի միասնականացման, ազգերի ինքնորշման և ժողովրակարական խաղաղության հոգացնական դրույթ կարևոր սկզբանադրյութներ են 16-19-րդ դարերի Եվրոպական հեղինակների։ Նիկոլ Մաքիավելի, Ուիլիամ Փենի, Ջոն Լոկի, Շառլ Մոնտեսպայի, Ժան Ռուստուարի, Ժան Ռուստուարի և Անդրեաս Մանդինի աշխատությունները³։

Օգտագործված սկզբնադրյութների հաջորդ արժեքավոր խումբն են կազմում միջազգային համակարգաստեղծ պայմանագրերի տերևները։ Աղյափիք են Վետափայալ խաղաղության սայմանագրերը, Ռութեխսույս խաղաղության պայմանագրերը, Վիեննայի Վեհաժողովի Եգրափակիչ ակտը, Ազգերի լիզանի և Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրյութները, Հելսինկի եպրափակիչ ակտը⁴։ Բացի այդ իրեն սկզբնադրյութների կարևոր նշանակություն ունեն առանձին դրականագիշկ հոչվագրեր (1776 թ. «ԱՄՆ-ի անկախության հոչվագիր», 1789 թ. Ֆրանսիական «Մարտու և քաղաքացու իրավունքների հոչվագիր»),⁵ ինչպես նաև պետական այրերի (կարունակ Ուիթելիե, Ն. Բոնապարտ, Վ. Վիլսոն) գրույթներ, հրամանագրեր և ելույթներ։⁶

³ Machiavelli N. (1513), *The Prince*. Translated with an introduction by Harvey C. Mansfield. 2nd ed. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998. Penn W. (1693), *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*. Washington: The American peace society, 1912. Locke J., *Two Treatises of Government*. Edited by Thomas Hollis. London: A. Millar et al., 1764. Montesquieu Ch. S. (1748), *The Spirit of Laws*. Translated by Thomas Nugent (1752). Kitchener: Batoche Books, 2001. Rousseau J. J. (1762), *On the Social Contract*. Translated by G. D. H. Cole. New York: Dover Publications, 2003. Rousseau J. J., *Extrait du Projet de Paix perpétuelle de Monsieur l'Abbé de Saint-Pierre*. Geneve, 1761. Kant L. (1795). *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. Edited and with an introduction by Pauline Kleingeld; translated by David L. Colclasure. New Haven and London: Yale University Press, 2006. Burke E., *Select Works of Edmund Burke: a new imprint of the Payne edition*. Foreword and biographical note by Francis Canavan. Vols. I-3 originally published: Oxford: Clarendon Press, 1874-1878. This edition is published - Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 1999. Mazzini G., *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations (1805-1872)*. Edited and with an introduction by S. Recchia and N. Urbiniati; translations by S. Recchia. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.

⁴ Treaty of Westphalia: Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies. Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (28.05.2015). A Collection of Treaties between Great Britain and Other Powers. Edited by Chalmers G., London J. Stockdale, 1790. The Great European Treaties of the Nineteenth Century. Edited by Oakes A. and Mowat R. B., With An Introduction by H. Erle Richards. Oxford: The Clarendon Press, 1930. The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924). Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp (08.01.2016). Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco, 1945. Եվրոպական միավորակցության յուրիքադրույթը. Եվրափակիչ ակտ, Հելսինկի 1975. Հայերի քաղաքանակության նախագահությունը հաստատելու և ՀԱՊՆ լորուց Երևան: ՀՀ Կողաքանակություն, 2005:

⁵ The Text of the Declaration of Independence, Philadelphia: July 4, 1776. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 - 1875, Journals of the Continental Congress, Volume 5, pp. 510-515. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Conseil Constitutionnel de la République Française. Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789.5076.html> (02.03.2016).

⁶ Richelieu, Political Testament (extracts from Louis Andre's edition, Paris, 1947). In *The Thirty Years' War: Problems of Motive, Extent, and Effect*. Problems in European Civilization. Edited with an Introduction by Theodore K. Rabb, Harvard University. Boston: D. C. Heath & Company, 1964, pp. 76-80. Acte de médiation fait par le Premier Consul de la République française, entre les partis qui divisaient la Suisse. Paris, 19 février 1803. 112 p. Acte additonnael aux Constitutions de l'Empire du 22 avril 1815. Conseil Constitutionnel de la République Française, Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/acte-additonnael-aux-constitutions-de-l-empire-du-22-avril-1815.5103.html> (20.19.2015). Décret - 11283. Camp impérial de Berlin, 21 novembre 1806. Correspondance de Napoléon Ier. Tome 13 / publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III. Paris: H. Plon et J. Dumaine, 1863, pp. 555-557. Wilson W., Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, April 2, 1917. Washington: Government Printing Office, 1917. Wilson W., Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, January 8, 1918. Washington: Government Printing Office, 1918.

Ուսումնաբիրվող հիմնախնդրի վերաբերյալ օգտագործված նյութերի մյուս մասը գիտական հետազոտություններն են՝ ինչպես գիտախնդրի հիմնական, այնպէս էլ նրա առանձին կողմերին վերաբերվող։ Հուգո Գրոտիոսի իրավաքարաքական և տեսահրավական մտքի ուսումնափորտյան համար առանձնակի կարևորություն ունեն Հեղի Բովի և Սարտին Ռայի աշխատությունները⁷։ Հեղի Բովը համակարգային մեկնաբանության է Ենթարկում Գրոտիոսի զարաֆարները, միջազգային համբուրյան և աշխարհակարգի հիմնախնդրներն ու հաստատությունները։ Գրոտիոսի գործունեության, քաղաքական իմաստափորտյան և տեսահրավական մտքի ուսումնափորտյան տեսանկյունից կարեր տեղ ունեն նաև Զեֆիր Ռենեի, Ռիչարդ Թաքի, Համիլոն Կրիլան Կրտսերի, Էրիկ Ուիլսոնի, Ջենս Ջոնսոնի, Բիբ Ջենի, Էդվարդ Քինի և Ավեսանդր Վենտի ուսումնափորտյունները⁸։

Երեսնայա պատերազմի սկիզբը, ընթացքն ու ավարտը համակողմանիորեն ներկայացված է Զեֆֆիր Փարկերի կողմից խմբագրված աշխատությունում, որը գրվել է Եվրոպական տարբեր երկրներ ներկայացնող տվյալ ժամանակաշրջանի պատմության առաջատար մի խումբ մասնագետների ջանքերով⁹։ Երեսնայա պատերազմի թեմայի առումով հարկ է առանձնացնել նաև Ռիչարդ Բաննի և Զերիմի Բերի աշխատությունները, ինչպես նաև Օլյաֆ Ալբախի և Փիթր Շրյոդերի խմբագրած 17-րդ դարի Եվրոպայում պատերազմի, պետության և միջազգային իրավունքի վերաբերյալ հետազոտությունների ժողովածուն¹⁰։

Եվրոպայում բացարձակապետությունների առաջացման վերաբերյալ առանձքային ուսումնափորտյուն է Փերիր Անդերսոնի աշխատությունը¹¹։ Կեստֆայան խաղաղության և Ֆրանչիական հեղափոխության միջև ընկած ժամանակաշրջանի Եվրոպայի ընդհանուր պատմությունը համակողմանիորեն ներկայացված է Զեֆֆիրի թթեժորի ծավալուն աշխատության մեջ¹²։ Այստեղ հեղինակը համակարգված ներկայացնում է արդի Եվրոպայի ծևավորման ընթացքը հասուն ուշադրություն դարձնելով այնախի կարևոր հիմնախնդրների ինչպիսիք են վաղ կապիտալիզմը, վաղ արդյունաբերական հեղափոխությունը,

⁷ Bull H. (1977), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 3rd edition (New York: PALGRAVE, 2002). Wight M., *International Theory: The Three Traditions*. Ed. by Gabriele Wight and Brian Porter. Leicester: Leicester University Press, 1994. Bull H., Kingsbury B., Roberts A. (eds). *Hugo Grotius and International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 1992. Wight M., *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*. Edited by Gabriele Wight and Brian Porter; Foreword by Sir Michael Howard, C.H. Introduction by David S. Yost. Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

⁸ Jeffery R., *Hugo Grotius in International Thought*. New York: Palgrave Macmillan. 2006. Tuck R., *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. Tuck R., *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1981. Vreeland H. Jr., *Hugo Grotius, Diplomatist*. The American Journal of International Law, Vol. 11, No. 3 (American Society of International Law, Jul., 1917). Wilson E., *Mare Liberum and Opinio Juris: A Grotian Reading of the North Sea Continental Shelf Cases*. *Monash University Law Review* (Vol. 28, No 2, 2002). Johnson J. T., "Grotius and His Impact: The Westphalian Settlement, the Idea of the "law of Nations," and the Emergence of the Territorial Idea of Sovereignty". *Sovereignty: Moral and Historical Perspectives*. Washington: Georgetown University Press, 2014. Jahn B. (ed.). *Classical Theory in International Relations*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 2006. Keene Ed., *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. Wendt A., *Social Theory of International Politics*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1999.

⁹ Parker G. (ed.), *The Thirty Years' War*, Second edition. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2006.

¹⁰ Bonney R., *The Thirty Years' War 1618-1648*. Oxford: Osprey Publishing. 2002. Black J. (ed.). *War in the Early Modern World 1450-1815*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis, 2005. Ashbach O. and Schröder P. (ed.). *War, the State, and International Law in Seventeenth-Century Europe*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing, 2010.

¹¹ Anderson P. R., *Lineages of the Absolutist State*. London and New York: Verso, 1979.

¹² Treasure G., *The Making of Modern Europe, 1648-1780*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

անդրծովյան արևոտուրը, որը գաղափարները, գիտությունը և տեխնոլոգիաները, իշխանության հիմնախնդրներն ու բացարձակապետությունը, պատերազմները և դիվանագիտությունը։ Վաղ արդի դարաշրջանի Եվրոպայում կատարվող խորագիծ աշխարհական կատարվող խորագիծ աշխարհական կատարվող գործընթացի վրա բողոքական բարյուսագիտության ազդեցության, ինչպես նաև իշխանության և քաղաքական համակարգերի օրինականության տեսակների վերաբերյալ առանցքային նշանակություն ունեն Մաք Վերերի աշխատությունները¹³։

Կեստֆայան համակարգի տեսական և համակարգային հիմնախնդրների տեսանկյունից կարևորում ենք Զերիմի Լարկինսի աշխատությունը¹⁴։ Տեսականացնելով Կեստֆայան համակարգի բաղադրիչ «տարածքային սահմանագծված պետություն» հղացքը հեղինակն առանձնացնում է երեք հիմնախնդրներ՝ հասարակական-քաղաքական խոսույթ, մշակույթ և պատմություն։ Լարկինսը Վերլուծում է միջնադարյան Եվրոպական աշխարհակարգի՝ Քրիստոնեական աշխարհի աստիճանակարգային բնույթը։ Ուժորմացին Անգլայացնելով որպես հակահերարքիկ գործընթաց։ Կեստֆայան և Վիեննայի խորհրդաժողովների միջև ընկած ժամանակաշրջանում մեծ տերությունների Վերերի, նրանց բաղադրամանըթյամ ու դերի վերաբերյալ կարևորում ենք Մըկերի և Հենիշ Սորոյի հետազոտությունը¹⁵։ 1500-2000 թթ. շուրջ 500-այս ժամանակահատվածի ռազմական հականարտությունների և տնտեսական փոփոխությունների համաշխարհային պատմության, ինչպես նաև մեծ տերությունների Վերերի և անկան հարցերի վերաբերյալ առանցքային ուսումնափորտյունն է Փոյ Շեների հիմնարար աշխատությունը¹⁶։

Միջլրամբարյան և միջհարացոյցային համընկնումը Կեստֆայան խաղաղության նշանակության շուրջ պատմական լեգինիությունն է հաղորդում Կեստֆայան համակարգի վերաբերյալ լայնորեն ընդունված պատումին։ Աղուհաները, ուսումնափորտով թեմայի վերաբերյալ համակարգային աշխարհային ծևավորման տեսությունների վերաբերյալ հատկանի պատմական հատկանում է բրիտանացի տեսաբան Բեննի Թեչըրի աշխատությունը¹⁷։ 17-18-րդ դարերում Եվրոպական աշխարհակարգի հիմնարար սոցիալ-քաղաքական և աշխարհակարգական կերպակիտությունների վերաբերյալ¹⁸։ Հեղինակը նեղմարդական բնակչության տեսության և համեմատական պատմական ընկերաբանության շրջանակներում ընույթամ է առնում նաև բացարձակապետության դարաշրջանի Եվրոպայի մի շարք սոցիալ-պատմական գործընթացներ ու իրողություններ։

Կեստֆայան համակարգի ուսումնափորտյունը գրավված Ուուսատանյան հետազոտողներից կցանկանացնել առանձնացնել Սերգեյ Կորտունովի, Տատյանա

¹³ Weber M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons with an introduction by Anthony Giddens. London and New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2005. Weber M. (1922), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Edited and translated by Guenther Roth and Claus Wittich. Los Angeles and London: University of California Press, 1978.

¹⁴ Larkins J., *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

¹⁵ McKay D. and Scott H. M., *The Rise of the Great Powers 1648-1815*, 2nd edition. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014.

¹⁶ Kennedy P. M., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, Sydney and Wellington: Unwin Hyman, 1988.

¹⁷ Teschke B., *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London and New York: Verso, 2003.

Զոնվայի, Մարինա Լեբեդևայի և Պավել Ցիզանկովի աշխատանքները¹⁸: Եվրոպայի միասնության մասին գաղափարների պատմության և խաղաղության հիմնախնդիրների վերաբերյալ հետազոտություններից առանձնակի կարևորություն ունի ակադեմիկոս Ավեքսանդր Չուբարյանի ուսումնասիրությունը¹⁹:

Եվրոպայում ազգ-պետությունների առաջացման պատմական քաղաքակրթական ազդակների, ինչպես նաև ազգի իրեն ընկերային-քաղաքական երևությի դիտարկման առումով հարկ է առանձնացնել Չարլզ Թիլիի, Ֆեռնան Բրուելի, Մայք Մանի և Ռենեիկու Անդրեսոնի ուսումնասիրությունները²⁰: Թեմայի ընթանան տեսանկյունից կարեռում ենք նաև «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցի» ընկերաբան-հմաստատը Յուրգեն Հաբերմասի աշխատությունները²¹: Հեղինակը քննում է ազգ-պետության և ազգի գաղափարական ընթանան անցյալի, ներկայի ու ապագայի մի շարք կարևորագույն հիմնախնդիրներ: Հաբերմասը քննության է առնում նաև Ի. Կամսին «հավերժական խաղաղության» հիմքը: Հեղինակը կարևոր գուգահեռներ է անցկացնում միջազգային իրավունքի Կանոնյան նախագծի և Կուտքու Վիլսոնի քաղաքական նախաձեռնության ու տեսլականի միջև:

Նապուենյան ժամանակաշրջանի Եվրոպայի վերաբերյալ օգտագործված ուսումնասիրություններից առանձնացնել Ստյուարտ Վոլփի և Ավեքսանդր Գրաքի աշխատությունները: Ս. Վոլփը իր աշխատությունները²² հիմնավոր ուշադրություն է դարձնում տվյալ ժամանակահատվածում մի կողմից Ֆրանսիայի ներքին զարգացումներին և մյուս կողմից՝ նրա սահմաններից դուրս ֆրանսիացիների վարչարարության ներքո գտնվող երկրների զարգացումների միջև փոխազդեցություններին: Այս Վերպ Վոլփը նաև բացահայտում է Նապուենի ծավալապահական բարպարականության իներաներն ու տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև ֆրանսիաների գերիշխանության ներք հայտնված տարրեր Եվրոպական հասարակությունների նմանություններն ու տարրերությունները, և թե ինչպես էին նրանք պատասխանում ֆրանսիացիների ներկայությանը. փոխսործակցություն, դիմադրություն, տնտեսական հնարավորություններ, ընկերային պրակտիկաներ և կրոն: Ա. Գրաքը իր աշխատության²³ մեջ Նապուենի քաղաքականությունները դիտարկում է Եվրոպայի պատմության համատեքսում: Հեղինակը մի կողմից վերլուծում է Եվրոպական տարրեր երկրներում նապուենյան բարեփոխումների առաջադիմական բնույթը, իսկ մյուս կողմից զարգացնում քննադատական տեսությունը՝ ըստ որի Նապուենի պատմական դերակատարումն էր՝ Եվրոպայում ֆրանսիացիների գերիշխանության համախմբումն իր իշխանության ներք: Եվրոպայում ֆրանսիացիների

¹⁸ Кортунов С. В., Крупление Вестфальской системы международных отношений и становление нового мирового порядка. В кн.: Мировая политика. Москва: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007, с. 75-117. Зонова Т. В., Духовные основы и идеологические постулаты российской дипломатии. Под ред. А. Чубарьяна. Религия и политика в XX веке. Москва, 2006. Зонова Т. В., Вестфальская система. *Вестник МГИМО* – №1, 2008, с. 78-80. Лебедева М. М., Что угрожает Вестфалии? *Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики*, Т. 6, №1(16), январь-апрель 2008, с. 117-121. Цыганков, П. А. (Рук. авт. колл.), Международные отношения: социологические подходы. Москва: Гардарики, 1998.

¹⁹ Чубарьян А. О., Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. Москва: Междунар. отношения, 1987.

²⁰ Tilly Ch., Coercion, Capital, and European States. AD 990–1990. Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990. Tilly Ch. (ed.), The Formation of National States in Western Europe. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975.

²¹ Braudel F., A History of Civilisations. Translated by Richard Mayne. New York, London, Auckland: The Penguin Press, 1994. Mann M., The Sources of Social Power, Volume II. The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006. Anderson B., Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Revised Edition. London and New York: Verso, 1991.

²² Хабермас Ю., Возделение другого. Очерки политической теории. Пер. с немецкого Ю. С. Медведева, под ред. Д. В. Скляренко. Санкт-Петербург: Наука, 2001. Хабермас Ю., Расколотый Запад. Пер. с нем. Москва: Изд. «Весь Мир», 2008.

²³ Woolf S. J., Napoleon's Integration of Europe. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003. Grab A., Napoleon and the Transformation of Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

գերիշխանության հարցերի շուրջ առանձնակի ուշադրության է արժանի Անտոնիոնի Գրանչի աշխատանքը²⁴: Նապուենի վերաբերյալ այլ արժեքավոր ուսումնասիրություններից կազմականացնել Տիերի Լենցի, Ֆրեդերիկ Շնեյվի, Ֆրենկ Մորթինի և Արա Գասպարյանի աշխատությունները²⁵: Օսմանյան կայսրությունում Ֆրանսիական հեղափոխության գաղափարների ազդեցության և հայերի ու այլ քրիստոնյաց ժողովուրդների դերի մասին կարևոր աշխատանքներ են Բարնար Լուիսի, Մարինա Շերիֆի և Բարթեր Ֆինովի հոդվածները²⁶:

1814-1815 թթ. Գիեննայի Վեհանողովի և հետնապղենոյան Եվրոպայի վերակարգման վերաբերյալ ուսումնասիրություններից արժեքավոր տեղ ունի ֆրանսիացի պատմագետը, Նապուենի ֆոնդի տնօրեն Տիերի Լենցի աշխատությունը²⁷: Լենցը հանգանանորդն վերլուծում է Վիեննայում վեր բարձրացված Եվրոպական հավասարակշռության և միապետների համերաշխության հոգածները, ինչպես նաև օրինականության ու փոփոխառուցման սկզբունքները և Ֆրանսիայի դերը վերակառուցվող Եվրոպայում: Հեղինակը հատուկ ուշադրություն է հասկացնում Մետերնիկի պահպանողական հավասարակշռության և Բելյորի պրագմատիկ հավասարակշռության հղացներին, որոնց հաղահարմանն էն միտված թագերանի օրինականության և Ավեքանդր 1-ինի փոփոխառուցման սկզբունքները: Վիեննայի աշխարհակարգության մեջ տեղությունների քաղաքականությամբ հաստատված ինքնիշխան անհավասարության և պետությունների համակարգում գերիշխանության օրինականության վերաբերյալ կարևոր է Ֆերրի Միմսոնի ուսումնասիրությունը²⁸: Վիեննայի հանակարգի վերաբերյալ ուսումնասիրություններից հարկ է նշել Փոլ Շոլենի աշխատանքները, ինչպես նաև ֆրանսիացի պատմագետական անհավասարության և պետությունների համակարգում գերիշխանության օրինականության վերաբերյալ կարևոր է Ֆերրի Միմսոնի ուսումնասիրման տեսանկյունից հասկապես արժեքավոր է պատմագետ և դիվանագետ, 1973-1977 թթ. Միացյալ Նահանգների պահպանությունը հարկ է նշել Փոլ Շոլենի աշխատանքները, ինչպես նաև ֆրանսիացի պատմագետական անհավասարության և պետությունների համակարգում 3-րդ հատորը²⁹: Վիեննայի և Եվրոպական աշխարհակարգության ուսումնասիրման տեսանկյունից հասկապես արժեքավոր է պատմագետ և դիվանագետ, 1973-1977 թթ. Միացյալ Նահանգների պետականությունը, ինչպես նաև ֆրանսիացի պատմագետական անհավասարության և պետությունների համակարգում գերիշխանության օրինականության վերաբերյալ կարևոր է Ֆերրի Միմսոնի հիմնարար աշխատությունը³⁰: Գրքում հրապարակության (Շեալիզմի) տեսության շրջանակներում քննության են Ենթարկվում 17-րդ դարից սկսած արդի աշխարհակարգում հաճաշխարհային քաղաքականության և դիվանագիտության անցքերը:

²⁴ Gramsci A., Selections from the Prison Notebooks. Edited and translated by Quentin Hoare and Geoffrey Nowell. London: Smith Lawrence & Wish art, 1971.

²⁵ Lenz T., Napoléon Diplomate. Ouvrage publié sous la direction de Guy Stavridès. Paris: CNRS Éditions, 2012. Ленц Т., Наполеон. Пер. с фр. Е. Калантаровой. Москва: ACT, Астрапль, 2008. Schneid F. C., Napoleon's Conquest of Europe: The War of the Third Coalition. Westport and London: Praeger Publishers, 2005. McLynn F., Napoleon: A Biography. London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998. Գասպարյան Ա., Օսմանյան Նապուենի բնակություն (1799-1814) (Կառավարման համակարգի արդարականացման մոդել): Երևան, ԵՎՀ հրատ, 2013:

²⁶ Lewis B., The Impact of the French Revolution on Turkey: Some Notes on the Transmission of Ideas. *Journal of World History*, Volume I, N 1, Juillet 1953. Mardin S., The Influence of the French Revolution on the Ottoman Empire. *International Social Science Journal*, Volume 41, issue 1, 1989. Findley C. V., A Quixotic Author and His Great Taxonomy: Mouradgea D'Olsson and His Tableau General De L'empire Ottoman, 19th International Congress of Historical Sciences 6-13 August 2000, University of Oslo. URL: <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/mlb/mlb-findley.pdf> (20.02.2015).

²⁷ Lenz T., Le congrès de Vienne: Une refondation de l'Europe 1814-1815. Paris: éditions Perrin, 2013.

²⁸ Simpson G., Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order. New York: Cambridge University Press, 2004.

²⁹ Schroeder P. W., The Transformation of European Politics, 1763-1848. Oxford History of Modern Europe, New York, Oxford: Oxford University Press, 1999. Schroeder P. W., Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power? The American Historical Review, Vol. 97, No. 3 (The University of Chicago Press, Jun., 1992). Լավուս Է., Ռամբո Ա. (թարգմանություն), Պատմական համակարգի արդարականացման մոդելը: Երևան, ԵՎՀ հրատ, 2013.

³⁰ Kissinger H. A., Diplomacy. New York, London, Toronto, Sydney, Singapore: Simon & Schuster, 1994.

ԱՏԵՆԱՍՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ: Ամենակին չեղագնահատելով հայ հեղինակների գիտական ձեռքբերումները՝ պետք է նկատենք, որ այս ասպարեզում անդրադարձները հասկածային են և դուրս են համաշխարհային պատմության ընդայն հեռապատկերից: Ուստի սույն աշխատանքը հայոց մեջ Եվրոպայի պատմության տույս շղապակուիլի վերաբերյալ համակիր և անբողջնակալական մոտեցման արաջին փորձն է, որը հստակ ընդգծվում է աշխարհակարգի վերաբերյալ Հուգո Գրոտիշուսի տեսության շրջանակները, որի եզրերը ծգվում են Վեստֆալյան խաղաղությունից մինչև Եվրինկիի եղանակից ակտ և Եվրոպայի միանականացման նախագծեր:

Միանգանյան այլ է պատկերը Եվրոպական, ամերիկյան և ռուսական պատմագիտության մեջ։ Այնուամենայնիվ, կարիք է զգացվում այնպիսի համայիր հետազոտությունների, որոնք երկայացնում են ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ Գրողիոսի ըմբռնումները, Եվրոպայի միասնության Գրողիոսիայն տեսպականը և Եվրոպայի միասնականացման Նախորդունի նախագիծը։ Սույն աշխատանքով նաև փորձ է արցել նորովի մեկնարաններ և ուսումնափրության մեջ տեքստով ուրվագծել քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի ազդցացման տրամադրանությունը Վենովֆայան խաղաղությունից Հելսինկի եղանակից ակտ և ինքնորոշման գաղափարի կիրարկման համեմատական վերուծությունը։

ԱՏԵՆԱՍՈՒԹԻԹՅԱՆ ԿԱՐՈՒՑՎԱԾԸԸ ԵՎ ՀԱՄԱԴՐ ԲՈՎԱՆԴՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ:
Աշխատանքը բաղկացած է Ներածությունից, երեք գլուխներից (որոնցից առաջինը բաղկացած է երեք, երկրորդ՝ երկու, երրորդ՝ երեք ենթազգություններից), Եղակացությունից, Օգտագործված սկզբնադրյունների և հետազոտությունների ցանկից, Համելվածներից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆԻՄ հիմնավորված է ատենախոսպող քենայի արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացված են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ինչպես նաև ատենախոսության ժամանակագրական սահմաններն ու օգտագործված սկզբնաբերումների և գիտական ուսումնավորությունների համարությունը:

Արաջին գլուխը՝ «ԿԱՐԱՇՐԱՍՆԵՐ ԵՎ ԱՆՆԱՀԱՅԱԿԱՐԳԵՐ», քննության է առնում միջնադարյան Եվրոպայի հանրնիշանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգից անցուած ինքնիշխան պետությունների արդի հորիզոնական հանակարգին: Այս անցուած նշանավորվեց Վերագրային և անդրագրային հաստատություններից ինքնիշխանության փոխանցման և պետությունների կողմից ինքնիշխանության համախմբման գործընթացմերով: Այս ժամանակաշրջանի պատմության ըննության համապատկերում փորձ է արվում նաև ուրվագծել ինքնորոշման գաղափարի սաղմնավորման և զարգացման հետագիքը՝ նաև դաշտանական ու քաղաքական համայնքերի ինքնորոշման իրավունքի (Կեստֆայլան պայմանագրեր) ձանաշման տեսքով, ապա պետությունների ինքնորոշման իրավունքի (Ուտրեխտի պայմանագրի) իրացման տեսքով: Այսուհետև Վերոհիշյալի համապատկերում ներկայացնում ենք աշխարհակարգի կառուցվածքային նոր միավորի՝ ազգ-պետության, ծավորման գործնրացը:

Արաշին՝ «ԵՎՐՈՊԱ ՄԻՋԱԿԱՐՈՒՄ. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ» ԵՎՐՈՊԱԿԱՐՈՒՄ ՄԻՋԱԿԱՐՈՒՄ

ՓՈԽՎԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ» Ենքաղիսում ներկայացված է աշխարհակարգի միջնադարյան հարացուցք կամ միջնադարյան աշխարհակարգը Եվրոպայում, որի հիեական կերպով ներկայանում էր իրեն «Քրիստոնու ժողովուրդների հանրապետություն» (Res Publica Gentium Christianorum): Ժամանակաշրջանի մտածողների և պետական գործիչների խոսություն համակարգին վերաբերու «Քրիստոնեական աշխարհ» և «Եվրոպա» եզրոյշներն ունեին առանձին նշանակություն. արաշինը ճշակութային, քաղաքական և հաստատութեական (պայպականություն և կայսրություն), Երկրորդ լոկ աշխարհագործական:

Միջնադարյան Եվրոպան բրզած կառուցքով աստիճանակարգված աշխարհակարգ էր, որի գագաթին պատճենաթյունն էր, այնուհետև՝ մուս տիրակալները: Պատճենաթյուններից յուրաքանչյուրի կառավարիչները կիսում էին իշխանությունը իրենց վասար կառավարիչների հետ ներքում և Հռոմի պատի ու Հռոմեական սրբազն կայսեր հետ վերտուն: Այս համակարգը «համբկմող իշխանության և քաղաքի հավատարմության» (“a system of overlapping authority and multiple loyalty”) համակի էր: Ուժորմացիայի հետևանքով աշխարհակարգի այս կատարելաւությունը փշրվեց:

Երկրորդ «ԵՐԵՄԱՆԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱՍԽՈԾ ԵՎ ԿԵՍՏԱՎԱՅԱԱՍ ԽԱՊԱԴՐԱՅՅՈՒՆԸ» ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՄԵԿԱՆԱԿԸ» ենթագիտում ներկայացվում են 1618 թ. Եվրոպայում բռնկված Երեսնամյա պատերազմը (1618-1648 թթ.) և դրա ավարտն ավետող Վեստֆալյան պայմանագրերը (1648թ.), որոնք պետությունների հրեւ պատմության հիմնական դերակատարի տեսության ձևավորման համար թերկմանային նշանակություն ունեցան: Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում ինքնորոշանան և ինքնիշխան պետականաշինության առօնության առանձնացնում ենք Նիդերլանդների, Ըմբյուրահայի և Բոհեմիայի օրինակները: 1648 թ. Վեստֆալյան խաղաղութեամբ ճանաչվեցին միայն Նիդերլանդների և Ըմբյուրահայի ինքնիշխանության հիպակունքները: Սեր դիտարկմաբ՝ ճանաչման այս ակտերը կարեի է համարել ազգերի ինքնորոշան իրավունքի ճանաչման նախօրինակները: Սեր համոզմանք Վեստֆալյան խաղաղութեամբ դաշտամական համայնքների ինքնորոշան իրավունքի և Նիդերլանդների ու Ըմբյուրահայի օրինակմերով քաղաքական համայնքների ինքնորոշան իրավունքների ճանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական ինքնորոշման զաղափարի գարզացման տեսանկյունից: Փաստացի Վեստֆալյան կարգավորումները չվերացրեցին Եվրոպական համակարգի աստիճանակարգված ընույթը, քանզի նրա հիմնական զաղափարը խաղաղությունն էր, ոչ թե պետությունների ինքնորոշումը: Վեստֆալյան խաղաղությունից հետո Եվրոպայում դրսևորվեցին ինչպես աշտուրյունների իրավահասար համակեցության սկզբունքը, այնպէս էլ դրա խարարանին փորձերը: Ամենանշանակութիւն երեսն Ֆրանսիայի արքա Լուի 14-րդի փորձն էր, որն ավարտվեց «Խնապանական ժառանգության համար» (1701-1714 թթ.) պատերազմով: Պատերազմն և այն եզրափակող Ուտքեխտի 1713 թ. հաշտությունը պետությունների Եվրոպական համակարգի կայացման կարևոր համգրվան հանդիսացան: Սեր ձևակերպմանք, ի տարբերություն Վեստֆալյան խաղաղության, պատեղ հիմնական զաղափարը պետությունների ինքնորոշան իրավունքն էր, ոչ թե խաղաղությունը: Քանզի Եվրոպայում գերիշխանության համեմելու Ֆրանսիայի փորձերը սպառնում էին խախտել Վեստֆալյան խաղաղության հաստատված ինքնիշխան պետությունների օրինական համակարգը: Եվրոպայում հավասարակշռության պահպանման զաղափարն ընդունվում է որպէս Եվրոպական համակարգի անդամ պետությունների ընդհանուր նպատակ և «Քրիստոնեական աշխարհի հարային կամքի» դրսերում:

Երրորդ՝ «ԱԶԳ-ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՌԴԻՆ» Ենթագլխուծ դիտարկման ենք Եվրոպայում աշխարհակարգի կառուցվածքային կերպահիոնություններին զուգահեռ ընթացող դրա իմանական միավորի արդի պետության, ձևավորման գործընթացը, որը սկզբում ձևակերպվեց իր իդիանատիվական կամ բացարձակապետական, իսկ այնուհետև ազգային մակարդակով։ Ժամանակի մտածողները ազգային պետության գաղափարը սկսեցին դիտարկել իրեն բնական և բաղաքացիական հասարակության կազմակերպման լավագույն կերպ, որը կոչված է պաշտպանելու հավաքական ազգային շահերու։ Այնուամենայնիվ, դանդաղ առաջացող ընկերային միտուններից և իմաստափառական դատողություններից զատ «ազգաշինության» գործընթացի

ամենաառաջնային խթանը պատերազմներն էին և աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը: Լուսավորական շարժման ներկայացուցիչները՝ Զնն Լոկը, Շարլ Լուի Մոնտեսըյոն, ժան Ժակ Ռուստոն և այլք հիմնավորեցին քաղաքական ազատության գաղափարը: Բացարձակապետության ֆեռոյական հիմքերի քայլայումից հետո Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակաշրջանուն առաջ եկավ ազգային հնբնության և հավատարմության նոր հարազույց:

Երկրորդ պալում՝ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՆՏԱՌԱՋԱԿԱՐԱՆ» ՆԱՊՈԼԵՈՆԱՅ
ՀԱՐԱՑՈՒՅՅԻ ԸՆԴՐԵՍ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՐԱԾԸՆՈՒՅՑԱՆ»,
ընույթային ենք Ենթարկում Նապոլեոնի քաղաքականությամբ առաջ Եկած
Եվրոպայի պատմության նոր հարացույցի հիմնական գծերը, միտում, որ կատեզվեց
Վիեննայի Եղրափակիչ կարգավորումներով։ Այս ժամանակահատվածում էր, որ
առաջին անգամ աշխարհիկ արթեքների հիմն վրա ներկայացավ «Եվրոպական
ազգերի ընտանիքի» գաղափարը, որը, սակայն, Վիեննայում փոխարինվեց
«Եվրոպական մեծ տերությունների համերաշխության» հյացքով։ Եվրոպայի
պատմության տվյալ ժամանակաշրջանի համակազզային ուսումնասիրության
հանար առաջարրում ենք նոր՝ Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան
հարացույցի հյացքը։ Իբրև այս հարացույցի բնութագրիներ առանձնացնում ենք
ազգերի հնքիշխանության հոչակումը, Ֆրանսիայի ուղղորդմամբ Եվրոպական
ազգերի համագործակցությունը և Եվրոպայի միանականացումը։ Ըստ այդ,
Նապոլեոնի Եվրոպական համակարգը դիտարկում ենք ըստ աշխարհագիտական և
սոցիալ-տնտեսական համալիրների՝ ներկայացնելով գերիշխանության տարածա-
տիպարանական պատկեր։

Առաջին «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՌԱՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՊՈԼԵՇԱԸ ՀԱՐՑՑՈՒՅՑԸ Ենթագլուխում ըստ վերը առաջադրված հիննախնդրի համեմատականորեն վեր ենք լուծում Նապոլեոնի քաղաքականությամբ Եվրոպայի ընդհանուր կերպակիոնության խնդիրն ըստ տարածաշրջանների: Այնուհետև համակարգում ենք Եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան փորձարկությունն ամբողջնակազման մոտեցմանը: Նապոլեոնը հաջողություն արձանագրեց այնտեղ ուր ձախողել էր հեղափոխությունը՝ այս է իրավական ծևակերպությունը տայ հեղափոխության գաղափարներին: Եվրոպական ամբողջի համապատկերում կարող ենք պնդել, որ Նապոլեոնը գործում էր ազգերի համագործակցությամբ խարսխված համակարգի ստեղծման և Եվրոպայի միասնականացման ուղղությամբ: Նապոլեոնի մոտեցմամբ՝ «Եթե Եվրոպան բաշկացած լինի ազատորեն ծևակրոված և ներքնապես ազատ ազգերից, խաղաղությունը պետությունների միջև կիշտանար և Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների ստեղծումը հնարավոր կիառնար... Ես ցանկանում էր իրնել Եվրոպական համակարգ, Եվրոպական օրենսգիրք, Եվրոպական արդարադատություն, և կիներ մեկ Եվրոպական ժողովուրդ»^{31:} Ըստ այդ, առանձնացնում և վեր ենք լուծում միասնականացման հինգ հարդություններ՝ Եվրոպական հավաքական հիշողության վերածում, մարդանաքային տնտեսական միության ապահովում, Եվրոպական ռազմական ներդրություն և անվտանգության համակարգի միասնականացում, ընդհանուր օրենսդրության և միացյալ վիչաքաղաքական համակարգի ներդրում, ազգերի իրքն համագործակցության հիմնական միավորների ճանաչում Ֆրանսիականների գերիշխանությունը Եվրոպայում իր բարձրագույն աստիճանին հասավ 1810 թ.՝ ճգկերով Սիդերաններից մինչև Բալկաններ, Մադրիդից մինչև Վարչական և Նեապոլից մինչև Համբուրգ: Սեր դիտարկնամբ՝ Նապոլեոնյան Եվրոպան ներկայանում էր իրքն միաբերված ազգերի համակարգ: «Հարյուր օրերի» ընթացքում 1815 թ. ապրիլի 22-ին հասպարակված «Կայսրության

սահմանադրության լրացուցիչ ակտի» Նապոլեոնի հեղինակած նախարանում ասվում էր, որ «նպատակը «Եվրոպական դաշնային մեծ հանակարգի» (որ grand système fédératif européen) ստեղծումն էր:

Երկրորդ «ՎիեննաՅի Աւստրիակարգօծ ԵԿ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՍՈՒԹՅՈՒՆԸ»» Ենթագլխում ներկայացվում է Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) Եվրոպական համակարգի վերակառուցումն ըստ հիմնարար հղացքների, սկզբունքների և հաստատությունների, Վերլուծվում է մեծ տերությունների Եվրոպական համերաշխության հղացքն ի հակադրություն Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացողոցի Նապոլեոնյան համակարգի (système napoléonien) անկումից հետո միապետները և նրանց դիվանագետները հայտարարեցին Եվրոպական հավասարակշռությունը (l'équilibre européen) Վերացանգնելու հիմն մոնադության մասին: Համբուհանուր ոգևորության պայմաններում շատերին թվում էր, թե Վիեննայի Վեհաժողովը կվերածին «քաջակիրների սենատի» ("sénat de tous les rois"), որի որոշումներին ականջալու կիինի ողջ Եվրոպան նաև ապագայում: Իրականում Վիեննայում կայացված որոշումները հոյս ինքնաշխ էին: Վեհաժողովը կատարեց տարածքների վերաբաժանում և գտեց Եվրոպայի նոր սահմանները: Գաղափարաբանական և իրավական իմաստով Եվրոպան վերակառուցվեց սկզբունքորեն այլ հենքի վրա, քան Ենթարկում էր լուսավորական արդիությունը: Զևսուրությունը «Մրազան հաշինքը» եղած իրավիճակը հավերժացնելու համար:

Երրորդ գլուխ «ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՒԹԻՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՄՄՈՒԹՅՈՒՆ», դիտարկում ենք Գրուիուսի զաղափարների դերը արդի աշխարհակարգի կյայացման հոլովույթում: Ինքնիշխանության նոր հեացքի հետ միասին քննության են արևիած «արդար պատերազմի» և «Ճշմարիտ խաղաղության» հեացքները: Սեր խնդիրն է ցոյց տալ, որ ազգերի իմքնորդաման իրավունքի և ինքնիշխան ազգերի եվլոպական համագործակցության հեացքի տարրերն առկա էին դեռևս Հռովդ Գրուիուսի մոտ: Ըստ այդմ հասուկ ուշադրությունը ենք դարձնում հետազոտողների կողմից համայն անսուվայի ժողովրդական և ազգային իմքնիշխանության նաևին Գրուիուսի զաղափարներին: Դրանք դիտարկվում են միջազգային հանրության կամ ինքնիշխան ազգերի հանրությի մասին նրա զաղափարների, ինչպես նաև աշխարհակարգի Գրուիուսան տեսության հետևանակորդում: Ի հավելում, ազգերի և ազգերի հանրությի նկատմամբ Գրուիուսի իրեալիստական և հոլիստական (ամրողընկապական) մոտեցումների շրջանակում քննության ենք ենթարկում նաև Եվրոպայի միասնության վերաբերյալ հետինակի գրեթե ինեւազութված զաղափարները:

Աշացին «ՀՈՒԳԻ ԳՐՈՒԹԻՒՄ ՍՊԻՇ ԱՌԵԱԿԱՎԱՐԳԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀՈԼՈՎՈՅՑԹՈՒՄ» ենթագլուխ ներկայացնում է Գրոտիոսի անձը և նրա դերը Կեստֆայան խաղաղության գործում, նրա արաջադրած աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացույցը, ազգերի իրավունքի նոր հեղաքը, պատերազմի իրավունքի նոր մեկնաբանությունը և «ազգերի հանրություն» հղացը՝ «միջազգային հանրության» նախօրինակը։ Գրոտիուսն ընդունեց ազգերի իրավունքի կիրառելիության հետարարությունը Քրիստոնեական աշխարհ շրջանակներից անդին։ Ի լրումն՝ նա նախագծեց անցումը ազգերի իրավունքից միջազգային իրավունքին (յս ցետան → jus inter gentes), որը հիմնված է ազգերի համաձայնության վրա և ծագում է «մարդկության մեջ հանաճնիք» հավաքական կամքից։ Կեստֆայան այլանապերերը գործնականում իրականացրեցին այն, ինչը Գրոտիոսը ծևակերպել էր տեսության մեջ։ Բնական իրավունքի, ազգերի իրավունքի, արդար պատերազմի և խաղաղության տեսության Գրոտիուսը նորարարական վերածնակերպումները հետափոխական նշանակություն ունեցան Եվրոպական աշխարհակարգի համար։ Գրոտիուսը շեշտում էր, որ խաղաղության

³¹ McLynn F., Napoleon: A Biography, London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998, p. 664.

հաստատման, մարդկության կապի և ազգերի հանրությի գոլության համար հիմնաքարտային է բարի կամքը. «Քանզի բարի կամքը... ոչ միայն առաջնային կապն է, որով բոլոր կառավարությունները կապված են միմյանց, այլև այն անկյուննաքարն է, որով միավորված է ազգերի ավելի լայն համրությունը: Ոչնչացրու դա... և կրչնչացնեն մարդկության կապը»³². Գրոտիհաս զաղափարները խօսոր աղդեցնություն ունեցան ինչպես պետական գործիքների այնպես էլ գիտնական-տեսաբանների աշխարհացացների վրա: Ըստ այդմ անդրադարձ է կատարվում նաև արդի ստորևկուորա կոնսորտիումիզմի, միջազգային հարաբերությունների տեսության «անզիական դպրոց»-ի (կամ «Գրոտիհույան դպրոց») և գրանցիական մարդարկմի հիմնարար հղացներին, որոնց նախօրինակներն արևոս էին հասարակական դաշինքի և ազգերի հանրությի մասին Գրոտիհուի մշակումներում:

Եկարող՝ «ԱՅՋԱՅԻՆ ԻՆՔՈՒՇԱՍՏՈՒԹՅԱՎ ԳՐՈՒԹՈՒՅՑԱՎ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ ԵԿ ԻՆՔՍՈՒՐՈՇԱՎԱՆ ԻՐԱՎՈՒՄԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԳԻՇԸ» ենթագիտում հաճակարգում և ծառակերպում ենք ազգերի հնարիշխանության իրավունքի վերաբերյալ Գրութիուսի ընթացումները, որոնք հետազոտողների կողմից պատշաճ ուշադրության շեն արժանացել: Նկատենք, որ այս իմանալսողի վերաբերյալ Գրութիուսի մոտեցումները միանշանակ չեն, ինչը համար հեղինակն արժանացել է այլ իմաստասերներ և հետազոտողների ըննապատրիամբ, ավելի համայն անտարբերությամբ: Ուստի ընթանարկական մոտեցման կառուցման ձևանապարհին մենք առանձնացնում ենք ուսումնափիլուրան երեք հարդուրյուն՝ ժողովուրդ, ազգ և պետություն: Այնուհետև ուրվագծում ենք պետությունների միջև հարաբերությունները դեկապարող սկզբունքների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի գարգառումներն ընդհուպ Հելսինկյան եզրակակիչ ակտ (1975 թ.) և Արցախյան իմանահարց:

Երրորդ՝ «ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՈՒՄԱՅԻ ՏԵՍԼԱԿԱՄԸ» ենթագլխում քննության ենք ենթարկում Եվրոպական միասնության վերաբերյալ Գրութուսի գրեթե չհետազոտված զաղափարները։ Եվրոպայի միասնության զաղափարների պատճության վերաբերյալ բազմաթիվ աշխատություններ են գրվել՝ գերազանցապես հիմք ընդունելով լուսավորականության դարաշրջանի մտածողներին։ Հետազոտողների կողմից գրեթե անստվել են Եվրոպական միասնության մասին Գրութուսի զաղափարները։ Սոյն ենթագլխում մենք ցույց ենք տալիս, որ ու Եվրոպական միասնության արդի զաղափարների հղացական հիմքերը առկա էին դեռևս Գրութուսի մոտ։ Ըստ այդմ նրան արտահանուած տարրեր զաղափարներից մենք կառուցարկում ենք ինքնիշխան ազգերի Եվրոպական համայնք միասնական հղացքը և ծևակերպում Եվրոպայի միասնության Գրութուսայն տեսական շղանակը։ Այնուհետև Գրութուսի աշխարհընկալման համատեքստում ներկայացնում ենք Եվրոպայի միասնության զաղափարները ուշադրություն դարձնելով Նապոլեոնի, Էմինեն Բրոքի, հմանուի Կանտի և Չուցեապետ Մածինի հայսագերին։

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ բաժնում, համրագումարի բերելով առենախսության հիմնական արդյունքները՝ ցանկանում ենք հատկանշել հետևյալ եղանակները, որոնք մեր կարծիքով պահանջվում են:

Ա. 1648 թ. Վեստֆալյան խաղողության պայմանագրերը հաջողության ամփոփեցին համաեվրոպական պատերազմ՝ Երևայացնելով իրավահավասար և ինքնիշխան պետությունների համագոյակցության նոր հարացուց՝ իրեն Եվրոպայի կազմակերպման օրինական միջոց։ Վեստֆալյան համաձայնագրերը խորհրդանշում էին միջանադարյան ընդհանրական աստիճանակարգված

աշխարհակաղի փոխակերպումը տարածքային ինքնիշխան պետությունների հորիզոնական կարգի: Եվրոպայում փոխարարքերությունների կարգավորման նոր սկզբունքները ձևակերպվեցին ըստ պետական (կամ ազգային) շահ և ուժերի հավասարակշռություն հիացըների: Մեր համոզմանը՝ Վեստֆալյան խաղաղությանը բաղադրված համաների հնընդորշման ճանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական համակարգությունների հաջողական գործակության համար:

Բ. Վեստֆալյան խաղաղությանը հաստատված Եվրոպական համակարգը նորոգվեց 1713 թ. Ուտրեխտյան պայմանագրերով, որը հավասարակշռության սկզբունքը դարձավ ճանաչված նորի: Կարող ենք ծանելովել, որ, ի տարեթրություն Վեստֆալյան խաղաղության, այստեղ ուժին հավասարակշռության հիմնական գաղափարը՝ պետությունների ինքնորոշման իրավունքն էր, ոչ թե խաղաղությունը: Ըստ այդ՝ Եվրոպական հավասարակշռության հիմնական գաղափարին ծովագեր հաստատվում էր պետությունների ինքնորոշման իրավունքը.

4. Լուսավորականության դարաշրջանում բարեշրջության ենթարկվեցին Եվրոպայի իրեն ընդհանրական քաղաքական միավորի մասին զաղափառները, որոնցում գերակշռող էին հումանիստական միտումները և խաղաղության հաստատման տեսլականները: 18-րդ դարի վերջին Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը որակապես նոր իրավիճակ սահմանեց Եվրոպայում հօչակելով ազգերի հնքնիշխանության հրավիւնը: «Հեղափոխության արտահամանա քաղաքականությունը» (1795-1814 թթ.) նշանավորվեց ազգերի հնքնորոշման և ազգային հնքնիշխանության զաղափառների տարածմանը: 18-19-րդ դարերում աշխարհիկ արժեքների հիմքով Եվրոպայի միասնականացման նախագծերի կարևոր նախապայմաններից էր սոցիալ-պատմական նոր իրողության՝ ազգակետությունների կայացումը: Ըստ այդ Եվրոպայի միության մասին նախագծերի հիմքով հայտնվեց ազգային հնքնիշխանության զաղափառը:

Դ. Եվրոպայի միասնականացման գաղափարը արդի դարաշրջանում առաջին անգամ օրակարգային դարձավ շնորհիվ Նապոլեոն Բոնապարտի Ֆրանսիական հեղափոխության արտահանման քաղաքականության, որի նպատակը Ֆրանսիայի ուղղողմամբ Եվրոպական ազգերի համագործակցության, այնուհետև «Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների» (Etats-Unis d'Europe) ստեղծումն էր: Նապոլեոնի օրենսգիրը հրավական ձևակերպում տվեց հեղափոխությամբ հաստատված համակեցության նոր իրողություններին, իսկ Ենթարկեցված Երկրներում ֆրանսիական հարացույցը ներդնումը խթանեց մայրցամաքի ընդհանուր կերպակիությունը: Եվրոպական աշխարհականի Նապոլեոնյան հարացույցը ընտրապիշիները դարձան Ֆրանսիայի ուղղողմամբ Եվրոպական ազգերի համագործակցությունը, ազգերի ինքնիշխանության հօջակումը և Եվրոպայի միասնականացումը:

Ե. Ի հակադրություն Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացոցի,ուր Ֆրանսիական հեղափոխության զարգացման ընթացքում էր ազգերի համախմբման և ազգային սահմանների ընդունման գործընթաց, Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) ընդունեցին սկզբունքորեն հակառակ որոշումներ՝ Եվրոպան վերաքաննելով այնպէս, որ կարծի թե ազգեր գլուխույն չունեն: Ըստ այդ Եվրոպայի վերակառուցման համար հիմք ընդունվեցին հայաստակացորդայան, օրինականության, փոխհատուցման սկզբունքները և միջամտելու տեսությունը: Իսկ Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնյան նախագծին փոխադիմ մեծ տեղությունների Եվրոպական համերաշխության հոգաբ:

³² Grotius H. (1625). The Rights of War and Peace, p. 417.

Զ. Գրոտիկոսի աշխատությունները նշանավորում են ինքնիշխանության արդի ընկալումների սկիզբն ու միջնադարյան ընթացումների ավարտը։ Մեր դիտարկման՝ մարդու բնական և ընկերային իրավունքների, ազգերի ինքնիշխանության իրավունքի, ինքնիշխանության բաժանելիության, իշխանությունների տարածաշատան և հասարակական ղաշինքի վերաբերյալ գաղափարները նոր փոխանցման մեջապես ներդրեցին առավարական մտքի վրա։ Նա ընդգծում է ժողովրդական (հանրային) ինքնիշխանության կամ ինքնորոշման իրավունքն ինքնիշխան տիրականների հարաբերությամբ՝ այն ներկայացնելով իրու «փոխարքան ենթակայության երևակայական շղամակ»։ Թեև Գրոտիկոսի աշխատություններում բացակայում է «ժողովրդը» և «ազգ» հասկացությունների հստակ սահմանումը, այդուհանդեռ, ընդհանրացնելով մտածողի աշխարհընկալման համայիրը կարող ենք սահմանել։ Ժողովրդը որոշակի տարածաշրջանում միավորված մարդկային համայնքն է, որը մեկ ամբողջություն է կազմում։ Ազգը՝ ընդհանուր ծագում և ոգի ունեցող կազմակերպված քաղաքական համայնքն է, որը մեկ քաղաքացիական ամբողջություն է կազմում և ունի ինքնիշխանության իրավունք։

Ե. Աշխարհակադիք Գրոտիսյան տեսության հիմնադրույթներն են՝ ազգերի հասարակության գոյությունը, ազգերի իրավունքի գերակայությունը, պետական հնքնիշխանության սկզբունքը, ազգերի հնքնիշխանության իրավունքը, հնքնիշխան պետությունների իրավահավասարությունը, ինքնիշխան ազգերը կամ պետություններն իրեն միջազգային հարաբերությունների հիմնական միավորներ, առևտորի ազգային բարությունը և հավաքական ամստանգությունը։ Ըստրիկվ Վեստֆայան համաւերքապական խաղաղության՝ միջազգային հանրության Գրոտիսյան զաղափարը ստացավ հանձնուն և աղդեմկ ծե, քանզի հնքնիշխան պետությունները ճանաչվեցին եվրոպական քաղաքականության հիմնական միավորներ։ 20-րդ դարում միջազգային հանրության զաղափարը իր բարոյագիտական-արժեքային մակարդակից փոխադրվեց ազգերի հրավական համագործակցության գրծառույթի հարթություն և ամրագրվեց Ազգերի լիգայի (1919 թ.) ու Միավորված ազգերի կազմակերպության (1945 թ.) ստեղծման հետաևագրերում։

Ը Եկրոպայի միասնության արդի գաղափարների հիմքերը առկա էին դեռև Գրոտիոսի մոտ: Նրա տեսվականը, մեր ձևակերպանամբ, գերազանցապես սահմանափակված էր ինքնիշխան ազգերի Եկրոպական համայնքի կազմակերպման շրջանակներում: Ընդհանուր առօնաճր կարող ենք փաստել, որ Գրոտիոսի գաղափարները իրավա-տեսական հիմնարար ազդեցություն ունեցան ինքնիշխան ազգերի Եկրոպական համայնքի ձևակերպման վրա: Մեր կարծիքով՝ Եկրոպայի միասնականացման նապարեսնի փորձառության մախողումը ցուց տվեց Գրոտիոսի մոտեցման ճշմարտացիությունը. անհնար է միավորել մայրցանաքը որևէ պետության գերիշխանմարթյամբ: Համերաշխ Եկրոպական միջազգային համրության Գրոտիոսյան հղացրումը ընդգծվում է ընդհանուր արժեքների դերով: Շետափում է, որ անհատ մարդկան և միջազգային հանրության անդամ են, իսկ պետությունների հանրության օրինականությունը բիում է Գրոտիոսի «մարդկության մեծ համայնք» (ուղարկած առաջամատական համար՝ generis) հղացքոց: Այստեղից էլ մարդու իրավունքների և պետությունների հումանիտար առաքելության հիմքը: Գրոտիոսը համոզված էր, որ «ողջ մարդկության ընդլայն շրջանակը» կապակցված է «մարդկության ողջախոհության» (ուղարկած sense of mankind) պայմանակորությանը ընական իրավունքի սկզբունքներով: Այդուամենայնիվ, երա հանար գոյություն ուներ նաև քրիստոնեական (Եկրոպական) աշխարհի մեջ շրջանակը՝ կապված ընդհանուր արժեքներով և ազգերի դրական իրավունքով:

Թ. Գրոտիկուս իր «Հներնիշխան ազգերի հանրությք» հոդաքով նախանշեց Եվլոպական աշխարհակարգի այլընտրանքի ուղին, որը փոխարինելու էր համբնիհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգին: Իներնիշխան ազգերի Եվլոպական համակարգի կազմակերպման և կենսագործունեության համար կառուցիկ դեր ունեցավ Գրոտիկուսի արաշարկած մերորդ՝ «քրիստոնյա պետությունների ընդիլանուր կրնաքիւների գումարմաք», որով անկայ ազգերը կարող էին կարգավորել իրենց վեճերը ու համաեվրոպական իհմնախնդիրները առանց դիմելու պատերազմի իրավունքին: Այս համաժողովները համաեվրոպական մակարդակում պետք է կատարեին ազգերի սենայի դեր՝ կարգաբերելով նրանց շահերի քաղաքանակությունը և նպաստելով հարատու ու արդրող խաղաղությանը: Քրիստոնեական աշխարհի կառավարիչները համաեվրոպական կրնաքիւներուն պետք է հիմնվեին բարի կամքի, փոխաշօման ծգուումի, հավաքական անվտանգության և իրենց ուժերը հավասարակշռելու անհրաժեշտության գիտակցման վրա: Համաեվրոպական համաժողովների գումարմաք Գրոտիկուսին գաղափարի ժամանակակից դրսերում կարող ենք համարել 1949 թ. իհմնաված Եվլոպայի խորհուրդն ու Եվրոպայի խորհրդարանական վկաժողովը:

Ժ. Ազգերի ինքնորոշումն իրեւ զայտակար և ինաստափրական հղաց ձևավորվելով 17-րդ դարում և, ապա, Վերափոխվելով քաղաքական հայեցակարգի՝ 20-րդ դարում Վերածեց միջազգային իհմնարար իրավունքի՝ հաստատվելով ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ: Եվրոպայում աշխարհակարգի իհմնարար սկզբնաքանի վերահստատման կարևորագույն համագումանը դարձավ 1975 թ. ԵԱՀՆ Հետական գործադրության մասուն: Ազգերի ինքնորոշումն իրավունքին զուգահեռ հաստատվեց այն չափանիականությունը և չնկատող տարածքային ամբողջականությունն իրեւ իհմնարար սկզբունք՝ արտաքին պարեսիայից անտուրյունների պայմանագրության նպատակով: Ուստի, իհմք ընդունելով միջազգային իրավունքը և 20-21-րդ դարերում որա կիրառմամբ ճանաչված նոր պետությունների բազմազան նախադեպերը, կարող ենք անենք, որ միջազգային հանրությունն ունի իրավական պարտավորություն և բարոյական պատասխանատվություն՝ ճանաչելու Արցախի ժողովորդի ինքնորոշումը և Արցախի Հանրապետություն կաստացի (de facto) պետությունը:

Ընդհանրացնելով ապամոն կարող ենք արձանագրել: Արդի աշխարհակարգի պատմության հոդվածությունը Հույսը Գրոտիոսի տեսությունը և Կեստֆայան խաղաղության պրակտիկան դարակազմիկ նշանակություն ունեցան: Նախ կիրառություն գտնելով Եվրոպայում հետագայում այն դարձավ հանաշխարհային պատմական կարգի նոր հարացողության հիմքը: Ազգերի և ազգերի համրությի հանեթյա Գրոտիոսի հիեախտական և հոլիստական (ամբողջմակալական) նոտեցումները նոր ժամանակաշրջան ուրվագծեց՝ ստեղծելով ընդհանրապահ սկզբունքների համակարգ և կառուցարկելով նոր միջազգային իրողությունը, որը փոխարինեց Կայսրության և Եկեղեցու աստիճանակալարությամբ պայմանավորված միջանադրյան Եվրոպայի համընդհանրական աշխարհակարգին: Գրոտիոսը հասարակական իրողության համակեցութային բնույթի անխուսակելիությունը տարածում է ազգերի և պետությունների վրա՝ առաջ քաշելով «ինքնիշխան ազգերի հանրությ» հրացը և համակարգելով արդի միջազգային իրավունքը, որի շուրջ համաձայնությունը ընդհանուր գտնափարների և որոշակի հավաքական ինքնության գրիգորոս է: Կեստֆայան խաղաղությունը գրիգորականում ցոյց տվեց, որ պետությունների անկախությունը և ինքնիշխանությունը համատեղելի է օրենքի գերակայության ու ազգերի համակեցական պատասխանատվության Գրոտիոսական զայտակարներին:

ԱՏԵՆԱՍՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

- Եփրեմյան Տ., Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պատմական հետազիջը՝ Կեստֆայան խաղաղությունից մինչև Արցախյան հիմնահարց: Վեմ համահայկական հանդես, Ը(ԺԴ) տարի, թիվ 4 (56), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2016, էջ 9-32:
- Եփրեմյան Տ., Ազգ-պետությունը իրու սոցիալ-պատմական նոր երևոյք և միավոր: Ճևակումը: Պատմություն և մշակույթ հայագիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 197-203:
- Եփրեմյան Տ., Խաղուելու Թոնապարտը և ազգերի ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդունված մեջ տերությունների եվրոպական համերաշխության: Վեմ համահայկական հանդես, Է(ԺԳ) տարի, թիվ 4 (52), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2015, էջ 97-119:
- Եփրեմյան Տ., Կեստֆայան համակարգը իրու արդի եվրոպական քաղաքականության շրջադարձային հանգույքն: Բանբեր Երևանի համայստանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, № 3 (18), 2015, էջ 31-47:
- Եփրեմյան Տ., Կոնստրուկտիվիզմի ակունքներում. Հուզո Գրորիոս: Վեմ համահայկական հանդես, Զ(ԺԲ) տարի, թիվ 4 (48), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2014, էջ 179-199:
- Եփրեմյան Տ., Կեստֆայան աշխարհակարգի ճևակումնական պատմությունից: Պատմություն և մշակույթ հայագիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 219-227:
- Եփրեմյան Տ., Վուդրո Վիլսոնի դոկտրինը և նոր աշխարհակարգը: Հոբեյանական գիտական նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու: ԵՊՀ ՈՒԳԸ գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2011, էջ 144-151:

ՏԻԳՐԱՆ Բ. ԵՊՐԵՄՅԱՆ

ԳՈՒՐՈ ԳՐՈՅ: ՖՈՐՄԻՐՈՎԱԿԱՆ ՊԱՐԱԴԻԳՄԱ ԻՍՏՈՐԻԿԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

Դիսերտացիա ուսումնական կամաց աստիճանում՝ պատմական համակարգության մեջ տերությունների եվրոպական համերաշխության: Վեմ համահայկական հանդես, Է(ԺԳ) տարի, թիվ 4 (52), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2015, էջ 97-119:

РЕЗЮМЕ

Настоящая кандидатская диссертация представляет собой комплексное изучение современной европейской международной системы через призму мировой истории и политической философии Гутто Гроция (1583-1645). Нашей отправной точкой является понятие *исторический строй*, который сочетает в себе комплекс как внутриобщественных, так и межобщественных взаимоотношений. Поэтому, основываясь на комплексном анализе опыта Вестфальской, Наполеоновской и Венской систем и через системное применение Гроцианской концепции “общества суверенных наций,” мы нацелены на изучение видения европейского единства со средневекового христианского мира к современной европейской интеграции. А также на изучение исторического следа и развития идей национального суверенитета и права наций на самоопределение от Вестфальского мира (1648) до Хельсинкского заключительного акта (1975).

Вестфальский мир символизировал трансформацию европейского мирового порядка с иерархической структуры средневекового христианского мира к горизонтальной системе суверенных территориальных государств. Возрождение и Реформация способствовали восхождению чувства национального индивидуализма. В то же время, начало секуляризации и прилегающей к нему идеи самоопределения повлекли за собой принцип мирного сосуществования между юридически равноправными членами международного сообщества. Соответственно, принимаются во внимание социально-философские, а также геостратегические стимулы процесса европейского национального строительства.

В условиях дезинтеграции универсального порядка средневекового христианского мира институциональный разрыв появился на месте папства и империи. Гроций пришел с инновационным подходом, преобразовав *jus gentium* в *jus inter gentes* и предложил, что для мирного сосуществования наций должно быть некое сообщество наций. Поэтому, развитие европейского сообщества наций было в интересах всех. Таким образом, новая модель сосуществования юридически равноправных и суверенных государств стала легитимным способом организации Европы. Я утверждаю, что рекомендация Гроция об “общих конгрессах христианских держав” сыграла конструктивную роль в конфигурации формирующейся европейской системы суверенных национальных государств, а также послужила новой моделью для совместного экзистенциального консенсуса европейских стран. Общие европейские конгрессы должны были играть роль своего рода сената наций в континентальном уровне для регулирования кратности их интересов и способствования долгосрочному и справедливому миру. Таким образом, идеалистический и холистический подход Гроция по отношению к нации и обществу наций рассматривается в рамках теории структурного конструктивизма.

Во времена Французской революции (1789-1799) новая модель лояльности и национального единства была создана и возникла новая парадигма формирования идентичности. В этом контексте целью Наполеоновской политики экспортта французской революции было создание содружества европейских суверенных наций.

Политика Наполеона Бонапарта (1769-1821) стала важным шагом на пути формирования права наций на самоопределение. В отличие от наполеоновской системы, консервативные державы победительницы, собравшиеся в Вене (1814-1815) приняли свои решения на основе принципов равновесия, легитимности и компенсации, пытаясь остановить процесс преобразований. Таким образом, наполеоновская концепция интеграции европейских наций была заменена европейским концептом великих держав. К тому же мы комбинируем и сравнительно изучаем логически последовательные концепции интеграции Европы в 17-19 вв. Мы стремимся оценивать сложную взаимосвязь между концепциями интеграции и реальности политики. Поэтому мы исходим из философской концепции к практической политике и к их комбинированному варианту, принимая в рассмотрение идеи европейского единства Гуго Гроция, Эдмунда Бёрка, Иммануила Канта, Наполеона Бонапарта и Джузеппе Мадзини.

Диссертация была осуществлена с помощью сравнительного исторического анализа, с интерпретирующим подходом и с использованием конструктивистской теоретической основы. Этот комплексный и целостный подход позволил нам изучить процессы развития и обеспечения современного европейского исторического строя, его логики, основных институтов, основных принципов, идей, концепций, парадигм и теоретических традиций. Мы, в основном, сосредоточены на тематическом исследовании теории и концепций Гуго Гроция о мировом порядке, а также наполеоновской практики интеграции Европы. Исследование было проведено с использованием междисциплинарного подхода. В результате целый ряд исторических явлений также рассматривался через призму международных отношений, философии, социологии, geopolитики, международного права, политологии и международной политической экономии. Поэтому я исхожу из сравнительного и хронологического подхода, путем разработки и контрастирования различных теорий и исторических логик международных отношений, что было продемонстрировано на примере ранних и современных geopolитических и международных систем.

Академическая новизна диссертации включает в себя:

- исследование восприятия о национальном суверенитете у Гуго Гроция; построение Гроцианского определения наций согласно его идеям и мировоззрению; оценки места Гроция в истории развития права наций на самоопределение;
- изучение видения Гуго Гроция о европейском единстве; построение теоретической базы и единой концепции европейского единства от различных идей мыслителя, которые мы определяем как *Гроцианская концепция европейского единства*, т.е. *Европейское сообщество суверенных наций*; оценка их применимости к региональным, цивилизационным и континентальным интеграционным проектам;
- новая интерпретация с всеобъемлющим анализом концепции и практики Наполеона интеграции Европы, которые мы характеризуем как *наполеоновская парадигма европейского миропорядка* в истории; систематизация наполеоновской практики интеграции Европы и сравнительный анализ пяти платформ интеграции на фоне европейского целого: европейская коллективная память, континентальный блок как Европейский экономический союз, Великая армия как система европейской безопасности, Кодекс Наполеона как европейское публичное право и политico-административная система, идеологическое признание национального суверенитета и наций в качестве основных единиц Европы;
- новая интерпретация исторического следа и логики, развитие идей политического самоопределения и сравнительный анализ истории, его правоприменение от Вестфальского мира до Хельсинского заключительного акта;
- измерение и оценка влияния вышеупомянутых идей, концепций, парадигм, теории и практики на исторические реалии и их значение для современного мира.

TIGRAN R. YEPREMYAN

HUGO GROTIUS: THE FORMATION OF A NEW PARADIGM OF HISTORICAL ORDER IN EUROPE (MID-17TH CENTURY - EARLY-19TH CENTURY)

The Dissertation is submitted for the Academic Degree of Doctor of Philosophy in the field of "World History, International Relations" 07.00.02.

The Defense of the Dissertation will take place at 14:00, on 2 of June, 2017 at the Meeting of Specialized Council 006 "World History, International Relations" acting at the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Armenia
Address: 0019, Yerevan, Marshal Baghramyan av., 24/4

SUMMARY

This PhD dissertation offers a comprehensive study of the modern European international system through the prism of World History and Hugo Grotius' (1583-1645) political philosophy. The starting point is the notion of *historical order*, which combines the amalgam of intrasocietal and intersocietal correlations. Hence, International Relations are viewed as a productive environment for World History. Based on the complex analysis of the experiences of Westphalian, Napoleonic and Vienna systems and via system-application of the Grotian concept of "society of sovereign nations," the dissertation studies the visions of European unity from Medieval Christendom to modern European integration. It also presents the historical trace and the development of the idea of national sovereignty and the right of nations to self-determination from the Peace of Westphalia (1648) to Helsinki Final Act (1975).

The Peace of Westphalia symbolized the transformation of the European-world order based on the hierarchical structures of medieval Christendom to the horizontal system of sovereign territorial states. The rising sense of national individualism was promoted by the Renaissance and Reformation. Meanwhile, the start of the secularization and its adjacent idea of self-determination entailed the principle of peaceful coexistence among legally equal members of international society. Accordingly, socio-philosophical, as well as geo-strategic incentives of the European nation building process are taken into consideration.

In conditions of disintegration of the universal order of medieval Christendom, an institutional gap appeared in the place of Papacy and the Empire. Hugo Grotius came up with an innovative approach transforming *jus gentium* to *jus inter gentes*. Grotius proposed that it is in the interest of all states, that a community of nations existed to ensure the states' peaceful coexistence. The development of a European community of nations was in the interest of all. Thus, the new model of cohabitation of legally equal and sovereign states became the legitimate way of organization of Europe. I argue that Grotius' recommendation of "general congresses of Christian powers" had a constructive role in the configuration of emerging European system of sovereign nation-states and for the new patterns of co-existential consensus of European nations. These general European congresses were supposed to play a role of a kind of senate of nations or sovereigns in a continental level by adjusting the multiplicity of their interests and contributing to long lasting and equitable terms of peace. Hence, Grotius' idealistic and holistic approach towards nations and society of nations is viewed within the framework of the theory of structural constructivism. According to these approaches nations are constructed with common beliefs and organizational structures.

In the time of the French Revolution (1789-1799) new patterns of loyalty and national cohesion were created and new paradigms of identity formation emerged. Napoléon Bonaparte (1769-1821) exported the French revolutionary ideals aiming at creation of commonwealth of European nations (or *États-Unis d'Europe*), which was to supersede *ancien régime* of sovereign monarchs based on the European equilibrium. Napoléon's policy marked an important step towards the formation of the right of self-determination of nations. The armies

of the Revolutionary France were transforming Europe in accordance with the republican values and the universal principles of *Liberté*, *Égalité* and *Fraternité*. In contrast to the Napoleonic system the victorious conservative powers gathered in Vienna (1814-1815) for the re-foundation of Europe made their decisions based on the principles of *équilibre*, *légitimité* and *compensation* trying to stop the general transformation. Thus, Napoleon's concept of the integration of European nations was replaced with the great powers' Concert of Europe. In addition, the dissertation combines and comparatively examines logically consecutive concepts of integration of Europe in the 17-19th centuries. It seeks to evaluate the complex interplay between the integration concepts and *realpolitik*. Therefore, I proceed from the philosophical concept to the practical politics and to the combined version of them taking under consideration the ideas of European unity of Hugo Grotius, Edmund Burke, Immanuel Kant, Napoléon Bonaparte and Giuseppe Mazzini.

The dissertation has been accomplished via comparative historical analysis, with an interpretive approach and application of the constructivist theoretical framework. This comprehensive and holistic approach allowed us to study the development and enforcement processes of the modern *European historical order*, its logic, basic institutions, fundamental principles, ideas, concepts, paradigms and theoretical traditions. I mainly focus on the case studies of Grotian theory of world order and concepts of *jus gentium*, *magna communitas humani generis*, *mutua gentium inter se societas*, and of the Napoleonic practice of integration of Europe. The research has been carried out by using interdisciplinary approach. As a result a number of historical phenomena were also viewed through the prism of International Relations, Geopolitics, Philosophy, Sociology, International Law, Political Science and International Political Economy. Thereby, I proceed comparatively and chronologically by elaborating and contrasting different theories and historical logics of international relations, exemplified by the medieval, early modern and modern geopolitical and international systems.

The academic novelty of the dissertation includes:

- the study of Hugo Grotius' perception of national and popular sovereignty; the construction of a Grotian definition of nation from various ideas and general worldview of the thinker; the evaluation of Grotius' place in the history of development of the right of nations to self-determination;
- the study of Hugo Grotius' vision of European Unity; the construction of a theoretical framework and a unified concept of European unity from various ideas of the thinker, which I define as a *Grotian Concept of European Unity*, i.e. *European Community of Sovereign Nations*; the revelation and the evaluation of its applicability to the contemporary regional, civilizational or continental integration projects;
- a new interpretation with a comprehensive analysis of Napoleon's concept and practice of Integration of Europe, which I characterize as the *Napoleonic Paradigm of European-World Order* in history; a systematization of the Napoleonic practice of Integration of Europe with holistic approach and the comparative analysis of five platforms of integration on the background of the European whole: European collective memory, *Blocus continental* as a European economic union, *Grande Armée* as a European collective security system, *Code Napoléon* as a basis for European public law and politico-administrative system, perception of Europe as a system of nations (i.e. ideological recognition of national sovereignty and of nations as basic units of Europe);
- a new interpretation of the historical trace and the logic of development of the idea of political self-determination in the aforementioned context and a comparative analysis of its enforcement history from the Peace of Westphalia to Helsinki Final Act;
- the measurement and the evaluation of influence of the aforementioned ideas, concepts, paradigms, theories and practices on the historical realities of the modern world and relevance to the contemporary times.

